

I. Wstęp

Monografia zawiera następujące części: I. Wstęp, II. Słownik, III. Analiza strukturalna frazeologizmów, IV. Wartości semantyczne frazeologizmów, V. Podłoże emocjonalnej kategorii frazeologizmów, VI. Gramatyczne właściwości gwarowe frazeologizmów, VII. Zakończenie.

Zamieszczono w niej i poddano analizie frazeologizmy funkcjonujące w komunikacji językowej mieszkańców (w tym w większej części rolników) zamieszkujących teren Wielkopolski północno-wschodniej – dotyczy głównie terenu gmin Kleczew, Ślesin, Kazimierz Biskupi, Wilczyn i Ostrowite. Zgromadzony materiał frazeologiczny obejmuje okres od początku XX wieku do chwili obecnej. Wiedzę o języku chłopów dwudziestolecia międzywojennego zacerpnałem z kontaktów z osobami, które pamiętały tamten okres; okupację hitlerowską znam z własnych przeżyć. Zbiór frazeologizmów z okresu PRL i Polski po 1989 roku pochodzi z rejestrowania przeze mnie bieżących zjawisk językowych – mieszkam na terenie gminy Kleczew.

Zakres frazeologizmów stosowanych w mowie tutejszych mieszkańców jest o wiele obszerniejszy, niż prezentuje zamieszczony Słownik (stanowiący zasadniczą część pracy). Nie uwzględniono tu bowiem frazeologizmów występujących w słownikach Stanisława Skorupki¹ i Stanisława Bąby, Gabrieli Działmskiej, Jarosława Liberka², oraz w słowniku PWN³, a funkcjonujących w mowie mieszkańców omawianego obszaru. Dotyczy to zwłaszcza

¹ S. Skorupka, *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, t. I–II, Warszawa 1989.

² S. Bąba, G. Działmska, J. Liberek, *Podręczny słownik frazeologiczny języka polskiego*, Warszawa 1995.

³ *Słownik frazeologiczny PWN*, opracowanie A. Kłosińskiej, Warszawa 2005.

cza frazeologizmów ze słownika Skorupki, mających kwalifikatory *pot.* (potoczny), *posp.* (pospolity), *rub.* (rubaszny), *żart.* (żartobliwy), *gw.* (gwarowy), *obelż.* (obelżywy), *wulg.* (wulgarny), które są obecne w języku mieszkańców omawianego obszaru. Opracowany przeze mnie Słownik nie może być jednak w pełni dyferencyjny⁴. Wśród zgromadzonych form gwarowych występują również te jednostki, które są odpowiednikami frazeologizmów zamieszczonych w wymienionych wyżej słownikach. Odpowiedniki te zawierają różnice formalne – a niekiedy też znaczeniowe – w odniesieniu do frazeologizmów polszczyzny ogólnej. Owe różnice ilustruje się zamieszczonymi przy odpowiednich hasłach stosownymi cytatami. Podaję niżej niektóre przykłady, w których uwidocznione są zestawienia odpowiadających sobie frazeologizmów gwarowych (z mojego zbioru) i frazeologizmów języka ogólnego:

- **hulaj dusza, piekła ni ma** ‘bawmy się’ – hulaj dusza bez kontusza, szukaj pana bez żupana *Skorupka I 195*;
- **ciekawymu piyrszy wstymp do piekła** – ciekawość (to) pierwszy stopień do piekła *Skorupka I 142*;
- **rzucać sie jak wsza (wesz) na kołmyrzu** ‘o człowieku mało znaczącym w grupie, środowisku, który nieoczekiwanie zachowuje się zbyt swobodnie, nawet arogancko’ – rzucać się (skakać) jak wesz na grzebieniu *Skorupka II 527*;
- **nie wyrodzi sowa sokoła, tylko takiego diabła jak ona sama** ‘o wychowaniu w rodzinie: nie wychowa zły ojciec dobrego syna; nie wychowa zła matka dobrej córki’ – nie urodzi sowa sokoła (nie wszyscy są jednakowo zdolni) *Skorupka II 163*;
- **trzy światy i pół Ameryki** ‘krytycznie o jakimś wydarzeniu, potraktowanym w sposób humorystyczny’ – dwa światy *Skorupka II 318*;

⁴ Określenie za: L. Przymuszała, *O koncepcji słownika frazeologizmów i typowych połączeń wyrazowych w gwarach śląskich*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego”, zeszyt LXVII, pod red. R. Laskowskiego, Kraków 2013, s.181.

- **wywijać się jak diabeł na widelcu** ‘kręcić się; o kimś, kto nie może usiedzieć na jednym miejscu; starać się uwolnić z czyichś objęć; podejmować próby wyjścia z jakiejś trudnej sytuacji’ – wywijać się jak piskorz, jak wąż *Skorupka II 704*;
- **żeby ciotka miała jojka, toby był wujoszek** ‘co by było, gdyby...; nierealne pragnienie’ – gdyby miała węża, byłaby wujaszkiem *Skorupka II 514*;
- **wybierać się jak srać za morze** ‘guzdrać się, nie śpieszyć się (np. w podróż)’ – wybierać się jak sójka za morze *Skorupka II 163*.

We wszystkich hasłach przy zestawieniach odpowiedników wykazujących różnice formalne i semantyczne stosuje się odsyłacz *por.* (porównaj). Nie cytuje się na ogół jednocześnie dwóch i więcej źródeł.

Zamieszczono także w prezentowanym Słowniku szereg wybranych – najbardziej popularnych dziś na omawianym terenie – frazeologizmów, które zarejestrowane są w słowniku PWN. Współczesność użycia frazeologizmów słownika PWN (w tym zbieżnych z funkcjonującymi dziś na omawianym terenie) stwierdza się w jego Przedmowie:

Poszczególne frazeologizmy ilustrowane są przykładami z Korpusu Języka Polskiego PWN, który liczy około 100 milionów słów. Przykłady są w większości współczesne, pochodzą z tekstów wydanych w ciągu ostatnich lat⁵.

Zbieżność frazeologizmów zamieszczonych w prezentowanym przeze mnie Słowniku z frazeologizmami słownika PWN zaznacza się umieszczonym obok odpowiedniego hasła skrótem *ts.* (to samo). Znakiem przywołującym cytowane dzieło jest skrót *zob.* (zobacz). Wszystkie funkcjonujące w niniejszym Słowniku odniesienia (cytaty z: PSFJP, SFPWN, Skorupka, Treder – zob. objaśnienia skrótów) mają – w zamierzeniu autora – orientować Czytelnika w zjawisku także pozalokalnej funkcji znacznej czę-

⁵ *Słownik frazeologiczny PWN*, dz. cyt., s. 1 (Przedmowa).

ści regionalnie używanych frazeologizmów. Zawarte w Słowniku frazeologizmy mają żywą dokumentację w mowie tutejszych mieszkańców, a niektóre także w przekazach tradycji (w drugim wypadku kwalifikuje się je jako *dawne*). Wskazywanie w tekście Słownika na dalsze możliwe zbieżności z frazeologizmami zawartymi w innych jeszcze, niewymienionych tu źródłach, byłoby bezcelowe.

Cytuje się również zbliżone pod względem treści przykłady z frazeologii kaszubskiej⁶.

Przy opracowywaniu niniejszego Słownika nie można było pominąć wulgaryzmów. Ponieważ nie każdy Czytelnik, który weźmie do ręki tę książkę, chciałby podczas lektury obcować z wulgaryzmami, podzielono Słownik na dwie części: I (część wolna od wulgaryzmów) i II (część zawierająca tylko wulgaryzmy). Uwaga: niektóre podane wulgaryzmy są szczególnie ordynarne (ich rejestr ma tu charakter naukowej dokumentacji).

W niniejszym Słowniku stosuje się dwa sposoby prezentacji materiału (hasel i dokumentacji przykładów użycia):

- 1) w językowej odmianie literackiej;
- 2) w odmianie terytorialnej (gwarowej) – gdy dane hasło i przykłady użycia występują najczęściej lub wyłącznie w postaci gwarowej (używa się tu znaków zwykłej ortografii – bez stosowania alfabetu fonetycznego); mają one w tekście kwalifikację *gw.* (gwarowy).

Słownik zawiera 1777 jednostek frazeologicznych.

Panom recenzentom, panu dr. hab. Krzysztofowi Kusalowi, prof. nadzw. Akademii Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi i panu dr. hab. Oleh Beley, prof. Uniwersytetu Wrocławskiego, dziękuję za życzliwe uwagi merytoryczno-kompozycyjne, odnoszące się do mojej pracy. Wydawnictwu Akademii Humanistyczno-

⁶ Zob.: J. Treder, *Frazeologia kaszubska a wierzenia i zwyczaje (na tle porównawczym)*, Wejherowo 1989.

-Ekonomicznej w Łodzi, a zwłaszcza pani Redaktor Prowadzącej Iwonie Morawskiej i pani dr Annie Fadeckiej, Sekretarz Redakcji, dziękuję za sprawną i fachową opiekę nad przygotowaniem pracy do druku.